

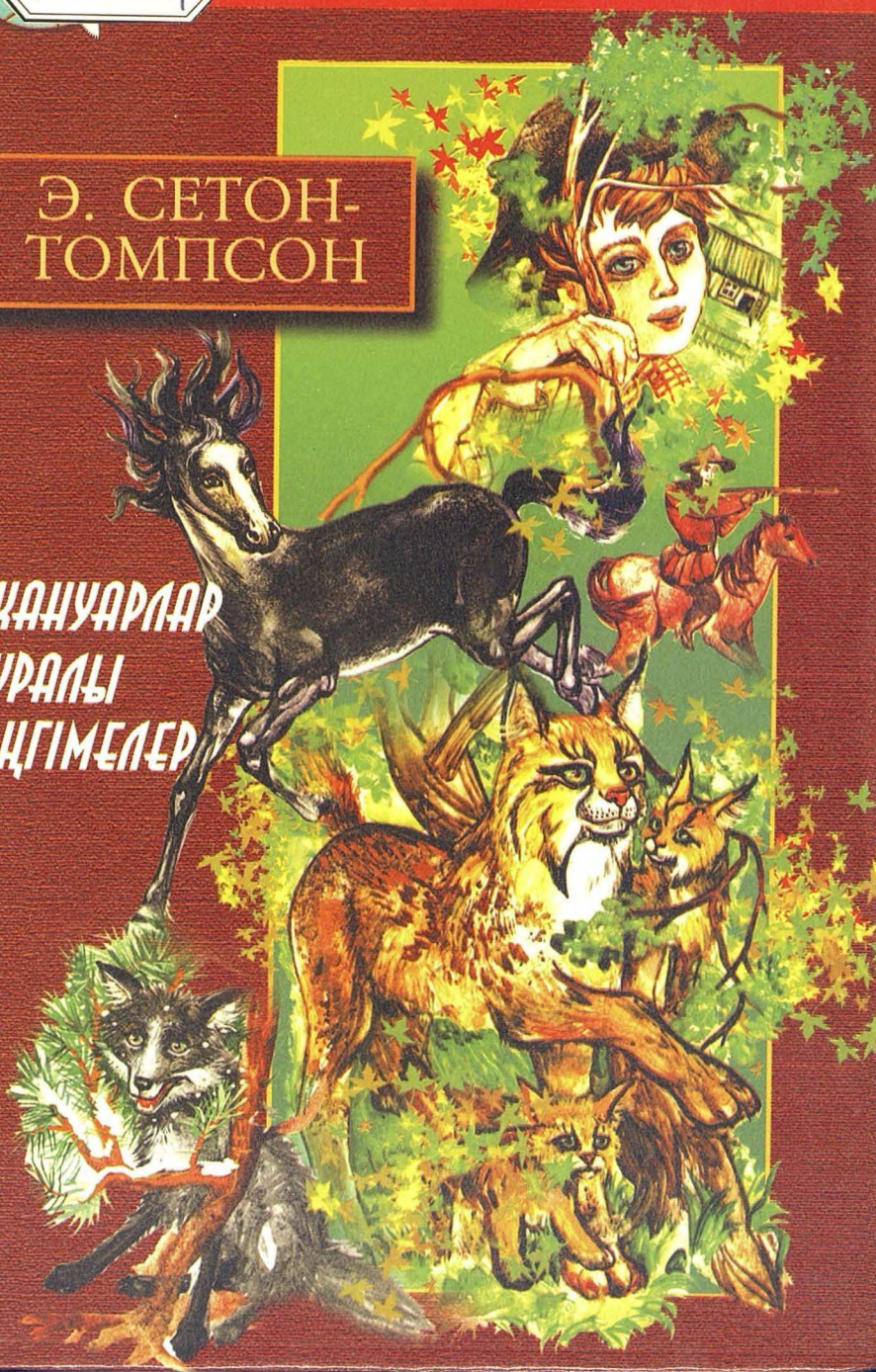
А 2006

11002 4

м балалар әдебиеті

Э. СЕТОН-
ТОМПСОН

ЖАНУАРЛАР
ТУРАЛЫ
ӘҢГІМЕЛЕР

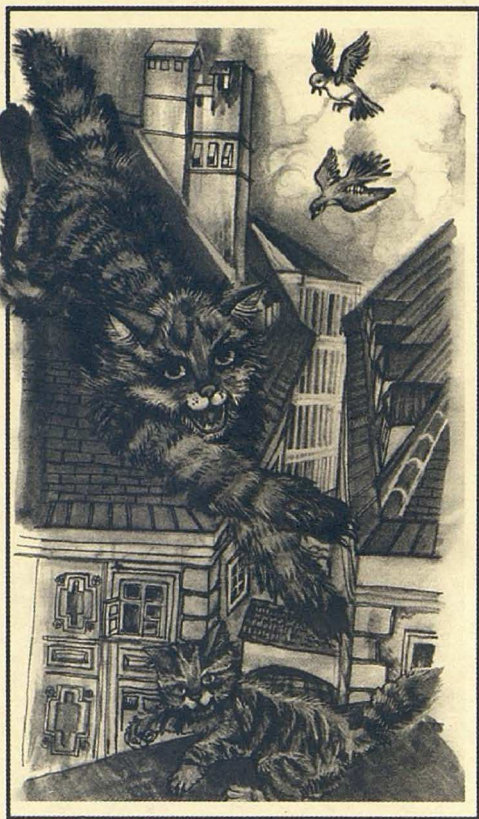

15983

Әлем балалар әдебиеті

Әлем балалар әдебиеті

Э. СЕТОН-ТОМПСОН

**ЖАҢУАРЛАР
ТУРАЛЫ
ӘҢГІМЕЛЕР**

Алматы
«Балауса» баспасы
2005

ББК 84 (7 Кан)

С 38

*Қазақстан Республикасы Мәдениет,
ақпарат және спорт министрлігі, Ақпарат және мұрағат
комитетінің «Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін өзірлеу
және шығару» бағдарламасы бойынша шығарылып отыр.*

Ақылдастар алқасы:

*Есетжан Қосубаев
Слаибек Тәуекел
Қадыр Мырза Әли-төраға
Әлібек Асқаров
Абылайхан Құлбаев
Әбілмәжін Жұмабаев
Оразақын Асқар
Сұлтан Қалиев*

Сетон-Томпсон Э.

С 33 Жануарлар туралы әңгімелер. Таңдамалы.
Орыс тілінен ауд. С. Ақтаев. Құрастырған: О.Асқар. –
Алматы: «Балауса» баспасы, 2005. – 400 бет.

Бұл әлем балалар әдебиетіне арналған 50 томдық-
тың бірі.

ISBN 9965-672-31-8

Канаданың әйгілі жазушысы Э. Сетон-Томпсонның бұл кітабына оның таңдамалы әңгімелері еніп отыр.

Жазушы айналамызды қоршаған табиғат пен оның ажырамас бір бөлігі, көркі болып есептелетін хайуанаттар тіршілігін өз шығармаларының тақырыбына арқау етіп алған.

С $\frac{4703040000}{411(05)-05}$

ББК 84 (7 Кан)

ISBN 9965-672-31-8

© «Балауса» баспасы, 2005
Құрастырушы О. Асқар
Дизайнері Ж.Болатаев

АЛҒЫСӨЗ

Әлем әдебиетіне тың тақырыппен өзіндік соқпақ салған саңлақ қаламгердің бірі – канадалық Эрнест Сетон-Томпсон. Ол 1860 жылы Англияның Сутя Шилдс қаласында дүниеге келді. Баласы алты жасқа толмай Сетондар отбасы Канадаға қоныс аударды. Зерделі сәби көші-қонның күллі көрінісін көңіліне кестелеп, жаңа жердің әсерлерін жадына жастай тоқиды.

Жаңа жерге еркін бауыр басып, бірден етене болып кетпегендікі ме, сол қыс балаға ғасырдай ұзақ көрініп, көктемді сағына күтеді. Ақыры, наурыз туып, көктем иісі білінеді. Ұзамай терезе түбіндегі терекке құйтақандай көк құс келіп, құйқылжыта сайрайды кеп. Жаны нәзік әсершіл бала оның бақыт бейнесіндей көкпенбек жанын көргендей болады. Ал құс болса әнін мың құбылтып, тамылжата сайрайды да тұрады. Осынау үн бар жан дүниесін баурап, егілтіп-елжіретіп жібереді де, бала өз-өзінен еңіреп жылап қоя береді. «Сонда қалай еңіреп жылап жібергенімді өзім де білмеймін, – деп еске алады кейін оның өзі. – Әлгі ән менің жан әлемімді терең толқытып, тебіrentіп жіберді. Сол күннен бастап мен жыл сайын өзімнің көк құсымды, соның қанатының лебімен, көмейіндегі әнімен келетін көктемімді күтетін болдым». Кім білсін, болашақ бүкіл әлемге белгілі жазушының жан сарайын желпіп, жас сезімін оятқан, жүрек жалынын маздатқан сол «көк құс» болар. Әйтеуір ол қаршадайынан табиғатпен етене болып өсті.

Эрнест өте бір қабілетті бала болады. Ұзамай-ақ мектептегі маңдай алды үздік те, үлгілі шәкіртке айналады. Алты жасында-ақ газетті өз бетімен оқып, ағаштан алуан түрлі аңдар мен құстардың бейнесін жонып жасайды. Ал табандылығы, еңбекқорлығы мен елгезектігі тіпті төтен. Дүкеннен «Канаданың құстары» деген кітап көріп, оны сатып алар ақша жинау үшін бір ай бойы көршілерінің отынын үйісіп, ағашын кесісіп, бір ағылшын әйеліне шыбын-шіркейден тұтас коллекция жинап бергені де бар. Бала күнінен баураған аң мен құс оны терең толғандырып, құпия-сырына қанықтыра береді. Оқу құралының жоқтығына, он баланың бірі бұның натуралист болуына әкесінің жаны ашып қарсы болғанына қарамай, жануарлар дүниесінің сырын адамдар алдына қалай да жайып саламын деген бағытынан бір де бұлтарған жоқ. Қаршадайынан күнделік жүргізіп, көрген-баққанын, көңілге жаққанын қағазға түсіріп отырды. Онысының өзі қалың-қалың елу том болды.

«Ұстанған жолымның дұрыс, бұрысын ешкімнен сұрамай, әйтеуір өз соқпағыммен тарттым, – деп жазды ол кейінірек. – Бар білгенім – осының тек өз жолым ғана екені». Осы жол оны көздеген мақсатына, дйттеген нысанасына жеткізді. Ол тамаша табиғат зерттеушісі, зерделі суретші, зергер жазушы болды. Канадада ол «Мемлекеттік натуралист» деген лауазымға ие боп, бұл оның жануарлар дүниасын зерттеуіне жағдай жасады. Зоологияжөніндегі ғылыми еңбектері үшін ең жоғарғы сыйлық – «Илиот» алтын медалін алды. Үндістер мен эк-

симостардың ауыз әдебиетіне де бірнеше кітап арналды. Торнод көркемөнер колледжін бітіріп, көптеген суреттер салып, хайуандар мүсінін жасаумен де аты шықты.

Сетон-Томпсонның тұңғыш әдеби шығармасы «Шалғын құрынын тірлігі» атты әңгімесі жиырма үш жасында жарық көрді. Ал оның атын шығарып, қалың жұртқа жазушы ретінде танымал қылған еңбегі 1898 жылы бөлек кітап болып басылған. «Өзім білетін жануарлар» атты әңгімелер жинағы еді. Кітаптың көп ілтипатына ие болып, оқырмандар ынтасын аударғаны сондай, аз уақыттың ішінде-ақ ол бірнеше мәрте қайта басылып шықты. Ол қалың оқырман алдынан бұрын-соңды болмаған жаңа арна, тың әлем ашып берді.

Бұған дейін жануарлар жайында тек мысалдар мен ертегілер ғана болатын. Әңгіме, өлең жазыла қалса, оларда жануарлар адамша сөйлеп жүре беретін. Ал Сетон-Томпсон бірінші болып кейіпкері, шын мәнінде, аң мән құстың өзі боп келетін әңгімелер жазып, әдебиетте жануарлар жайындағы реалистік бағыттың негізін салды. Ол өз кейіпкерін зерттеуге барлық саналы ғұмырын сарп етті. Сексен алты жасында 1946 жылы Жаңа Мексикада дүние салды.

Жазушы әрбір әңгімесін күнделіктің ішінде салынғандай натуралистік суреттермен әрлеп отырған. Олар әншейін аң мен құстың сырт бейнесін қызықтау емес, ол суреттерге зер салып, тереңірек үңілсек, әңгіме кейіпкерлерінің мінез-құлқы, көңіл-күйі, қимыл-қаракеті көзге бірден шалынады. Оларға деген автордың көзқарасын, қарым-қатынасын, сүйіспеншілігі мен ойнақы юморын бірден аңғаруға болады.

Хайуандар туралы хикаяларды көрі-жас оқырмандардың бәрі қызыға оқып, құмарта қарауының басты сыры кейіпкерлер тағдырының терең толғануы, автордың өмірге деген сенімі мен сүйіспеншілігі. Сетон-Томпсон орман-ну, өзен-су, заңғар тау, жапан даланы, ондағы өмірді барлық әр-көркімен, қатыбас қаталдығымен қаз-қалпында суреттеуден танған да емес, тайсалған да емес. Көп ретте әңгіменің ақыр аяғында кейіпкер хайуандар майып боп көтіп жатады. Несі бар, өмір шындығы солай. Жануарлар дүниесіне жанашырлық азайып, жауыздық көбейіп барады. Автор оны көлегейлемейді, кейіпкер опат болғанмен де, оның өмірі ойлантады, толғантады, өзінше тұжырым жасауға, тағлым алуға жетелейді.

«Жануарлар тыныштықты тілейді», – дейді Сетон-Томпсон. Тыныштық жануарларға ғана емес, жан иесінің бәріне ауадай қажет. Ол үшін табиғат қазынасы орта түспей, толыса, толыға, молыға беруі керек. Өйткені оның байлығы бүгінгі ғана емес, болашақ ұрпақтың да еншісі. Бүгінде туған табиғатты қорғау басты міндеттердің бірі ретінде алға тартылып отыр. Табиғатқа жанашырлық, жан-жануарларға қам-қорлық сезімі бала бойына туған босағасында дарып, мектеп қабырғасында қалыптасып, ұштала түсуге тиіс. Осы орайда табиғаттың тамаша жыршысы Эрнест Сетон-Томпсон шығармаларының тәрбиелік мәні мол болары шүбәсіз.

Сарбас АҚТАЕВ.

КҮМІС ҚАРА

Бір қара бурыл түлкінің бастан кешкендері

Бірінші бөлім. БАЛҒЫН ШАҚ

I. Туған босаға

Күн Голдер тауының иығына қонып, жануар атаулы жанындай жақсы көретін мамыржай ымырт жатаған төбелер мен шалқар жазыққа пердесін түсірді. Байыр күн жалқын атып, көлеңкеден ада күлгін сәуле әредік шашырап, алаңқайларды шүпілдетіп жіберді. Шобан өзеніне таяу сонадай қырқа басында қарағайлы жасыл орман мен мұндалайды. Осы орманның ортасындағы алаңқайда бір ұя түлкі тұрып жатты.

Іннің аузы орманның шетінен шығатын-ды. Ымырт үйірілуі мұң, түлкілер тұқым-тұяғымен түгел сыртқа шығып, кешкі салқынға рахаттанып, асыр салып шапқыласа жөнелді.

Енесі күшіктерінің алыс-жұлысына зер салып, олардың аламан-асыр ойынын жан-тәнімен қыздыра түседі. Торсиған мамық жүнді күшіктер жарық дүниеге көзін жаңа ашқан жан иесіне тән бейқамдықпен асыр салады. Олар үшін анадан асқан құдірет жоқ. Ал ол ұлы күш бұларға құрақ ұшып тұр. Демек, бар әлем бұларға дос. Күшіктер алысып-жұлысып, бірін-бірі бар пәрменімен қуалап, шыбын мен қоңыз көрсе, сонынан тұра шабады. Тырсиған аралардан да шайлықпай тұмсығын тосып, енесінің құйрығын ұстамақ болып немесе бірінің аузына іліккен әлдебір жемтікті, қу сүйекті тартып алмақ болып, есі қалмай оқша атылады.

Олар ойыннан өзге ештеңені білмей, тағы бір тасыр-тұсыр дырдуға себеп тапса, жаны қалмай қуанады.

Түлкі балаларының бұл кештегі ермегі қурап қалған үйрек қанаты болды. Ол кеш бойы он шақты рет бір ауыздан бір ауызға көшті. Міне, енді оған тұмсығында көлденең тартылған қара жолағы бар ең батыл күшік тап берді. Ол олжасын тістеп алып, енді қуудан ештеңе өнбейтініне ұяластарының көзі жеткенше айналып қашып, шапқылады да жүрді. Содан соң ол сүйекті тастай салып, енесінің құйрығына жабысты. Жабысып алып, енесі оқыс қарғып сотанақ сотқарын шалқасынан түсіргенше, құйрықты жұлқылады да жүрді.

Тап осы асыр-тұсырдың кезінде алаңқайдан кәрі түлкі қылаң етті. Оны көргенде қаншық түлкі дір етіп, күшіктері қорқып кетті. Бірақ тұлға таныс болған соң, бәрінің де көңілі орнына түсті. Бұл келіп тұрған – олардың әкесі еді.

Ол балаларына азық алып келіпті, сондықтан бәрі көзін тігіп, солай қарай тұмсығын тосты. Кәрі ку жаңа ғана тамағынан бір сыққан жұпар тышқанды жерге тастай бергенде-ақ, қаншық түлкі бас салды.

Күшіктері орнында жоқ болса, түлкі олжасын ешқашанда тура іннің өзіне алып келмейді дегенді айтады аңшылар. Ал олардың әңгімесі кейде шындыққа саяды.

Жұпар тышқанды енесі күшіктеріне таман ырғытып жіберіп еді, олар тарпа бас салды. Бейшараны жан-жақтан жұлмалап, тартқылап, тістелеп, бір-біріне көз алартып, ырылдап, бастарын сілкіп, әрқайсысы өз сыбағасын алып қалуға жанталасты.

Енесі өлі тышқанмен әуреленіп жүрген күшіктерін ғана бағып қоймай, айналадағы орманға да жіті көз тастайды. Төңіректе мылтық асынған адам, ит ерткен бала, қалықтаған қыран мен жапалақ сияқты түлкі баласын аулауға құмар қара ниетті қас дұшпан торуылдап жүруі де кәдік.

Ол әрқашан абайлап жүреді, мұнысына еркегі де көмектеседі. От басының шаруасындағы орны қосалқы саналуына қарамай, күшіктер көзін ашпаған, тіпті өзіне інге кіруге рұқсат болмаған кездің өзінде де арлан азықты мұқият тасып, бәрін сырттай бағып күзетіп жүреді.

Қатер таялып қалғанын хабарлап, әкесі алыстан

“юр-юр-юр-лап” белгі бергенде, томпылдақ күшіктердің дырду-думанының нағыз қызған шағы болатын. Ес білетін болса, бұл белгінің мәнін олар өзі де түсінер еді. Алайда, күшіктер өте жас болатын, сондықтан енесі оларға не істеу керегін түсіндіріп, ішін тартқан әке шөуілін ырылдаған айбарлы ашумен айтып, бәрін інге қайта қуып тықты. Олар жұпар тышқанның қалғанын таласпай-ақ сол қара көлеңкеде бөліп жеді.

Бір ғана Жаңа Англияның фермаларында ең кемі мың жұп түлкі бар. Әр жұп жыл сайын ұрпақ жаяды, ендеше әлгінде суреттелгендей көрініс көктемнің кез келген күні, кез келген түлкі інінің алдынан тап болуы әбден ықтимал. Демек, мұндай көрініс иегіміздің астында жылына жүз мың мәрте қайталанып жатады. Әйткенмен де мұның құпиялығына, кішкентай мақұлықтардың ата-енесінің сақтығына, жаңағы сияқты от басы сайранына қуә болып, көзбен көру деген жүз мың адамның бірінің ғана талайына тап келеді.

Голдер қаласындағы жүз мыңнан жарып шыққан сондай бақытты адамның біреуі Абнер Джукс болды. Бұл өзі ұзын тұра, шикіл сары, секпіл бет бала еді. Сиыр бағудың орнына ағаш-ағаштың басына шығып, жұмыртқа іздеп, қарғаның ұясын бұзып жүретін.

Түлкі күшіктерінің ойынына ол көп баланың бәрі құсап қараған жоқ, болашақ табиғат зерттеушідей тебірене зер салды. Тұмсығында қара жолағы бар, домино-маска киіп алғандай қунақ күшікті көзі бірден шалып, оның қылығына қуана мәз болып ден қойды.

Кішкентай күшіктердің ермегіне бөгет болу баланың қаперіне де кірген жоқ еді, алайда, олардың ойыны күтпеген жерде кенет үзілуіне, сондай-ақ соңынан осы түлкі ұясы ұшырайтын қырсық-кеселдің бәріне оның еріксіз кінәлы болуына тура келді.

Абнер түлкіні тек қыста ғана аулаушы еді. Ол өзінің “бүкіл штаттағы маңдай алды төбет болғалы тұрған” аңшы итін мақтан тұтатын. Рас, ол әзірге төбет емес, күшік қана. Бірақ күшік болса да табаны күректей, мықындығы жіңішке, омырауы даладай. Даусы да шымыр, зәрлі, түксиген қабағы мен ызғарлы мінезіне қарағанда,

андығанын алмай қоймайтынның өзі болатын түрі бар. Әдетте оны Абнер үйге қамап кететін, бірақ күшік осы жолы әйтеуір сытылып шығып, табанда иесін іздеп, ізіне түсті. Түлкі күшіктерінің әкесін аландатқан да, оның осы иесін іздеп келіп қалғаны екен.

Жеті күшігінің де қауіпсіз жерде жатқанына көзі жеткен енесі дұшпанына қарсы тұра шапты. Инге жақындап қалған болса, иттің көзін алайын деп жолды да ол өдейі тандап алды. Шынында да, темірдей шыңылдаған ит үні тақаудан шықты да, ол әбден пісіп-қатқан арланның жүрегін де дүрсілдеткізіп жіберді.

Енді өз жайын ойлауға қаншық түлкінің мұршасы келген жоқ. Қорбандаған төбетті еліктіріп, іннен аулақ алып кетті де, екі із тастап, одан оп-оңай жырылып шығып, босағасына қайтып келді. Бұнда барлығы көңілдегідей екен. Әдетте енесін інінің аузында күтіп алатын қара тұмсық күшік қана бұл жолы түкпірге жабысып, тұмсығын құмға тығып жатып алыпты.

Мұнан бес минуттай бұрын ол іннен сыртқа көз тастаған еді, сұмдық үрейлі ит даусын естіп, құйрығының ұшына дейін дірілдеп, тұла бойы түршігіп кетті. Жалмажан іннің түкпіріне тығылып, қауіп-қатер атаулы айыққан соң да бүктеліп ұзақ жатты.

Бұған дейін ол тып-тыныш қана, аялаумен өмір кешкен еді. Сүттей ұйыған сол тірлікке енді үрей араласты.

II. Қырсық

Аңшылардың арасында түлкі өз ініне таяу жердегі құс қорасына тиіспейді деген пікір кең тараған. Ол жақын көршісінің қаһарына іліккісі келмей, олжаны жырағырақ фермалардан іздеп жортады.

Сондықтан да болар, Джукстің құс қорасы дін аман тұрады да, оның есесіне Бентонның тауығы жиі жоғалып отырады. Бентон қарт онша сабырлы кісі саналмайтын, ал тауықтарының төрттен бірінен астамы ұшты-күйлі жойылып кеткен соң, тіпті терісіне сыймады.

Келесі жексенбіде Бентонның балалары Си мен Бэд қырқа басында келе жатып, түлкінің ізіне түскен Джукс

итінің үрген даусын естіді. Итке онша әуестігі жоқ балалар бұған мән беріп, зер салмады. Сонда да сөл кідіріп, жоғарыдан жазыққа көз тастап, одан әрі қашуды қажетсіз деп тапқан түлкінің түп етектен қуған итті оңай алдап кеткенін де көрді.

Бірақ олар орнынан қозғалып үлгермей, өлгі түлкінің аузына қардай бір ақ тауықты тістеп, тағы да сылан етіп шыға келгенін шалып қалды. Бентон өзінің асыл тұқымды ақ тауықтарын мақтан тұтушы еді, мына түлкінің солардың бірін тістеп келе жатқанында енді шүбә жоқ. Ақ тауық деген алыстан-ақ мен мұндалайды ғой, сондықтан балалар қиналмай-ақ ұрыны көзбен іннің аузына дейін шығарып салды.

Арада жарты сағат өтпей-ақ, олар асыл тұқымды тауықтың аппақ қардай қауырсындарының ортасында тұрды. Балалар ұзын сырықты інге бойлатып көріп еді, ол бір бұрылысқа барып тіреліп қалды да, түлкінің балалары зәресі ұшқанымен зәбір көрген жоқ. Бұл кезде кәрі түлкілер орманда осы маңды айналшақтап жүр еді. Үрейі ұшқан олар інінен тайып тұрғанымен, балалары жатқан ұя еріксіз тартып, дамыл таптырар емес. Інге таяп талай мәрте келді. Келген сайын кісі даусын естіп, кері айналып, бұталарды бой тасалады.

Ін бар жер Джукстің иелігінде болғанмен, Бентонның ұлдары ертең қайткенмен де тағы да бір келіп, түлкінің балаларын қазып алмаққа бекінді. Ал жатар орынның қатер аузында қалғанын сезіп, ана-түлкінің мазасы кетті. Уақыт алдырмай ол табанда жаңа ін қазып, таң ата күшіктерін көтере бастады.

Жаңа туған мысықтың жақсысын тандаудың деревня тұрғындарында қарапайым ғана табиғи тәсілі бар. Олар көзін ашпаған мысық балаларын ашық алаңқайға шығара қояды. Енесі оларды тауып алып, бір-бірлеп бұрынғы орнына тасиды. Оның бірінші етіп алған бала мысығы ең тәуірі болып шығады. Бұл бір дұрыс жорамал: бала мысықтардың ең пысығы ұяластарының үстіне шығып кетіп, енесінің көзіне бұрын түседі. Сондықтан оны үйге де бөрінен бұрын енгізеді ол.

Ескі інде түлкінің күшіктерінің ең өжеті, ең әлдісі

ала түмсық Домино қарсы алды да, енесі қауіпсіз жаңа баспанасына алдымен соны жеткізді. Содан соң оның үлкен апасын апарып, үшінші кезекте тығыршықтай мып-мығым інісін алды. Әкелері болса бұларды көрші қырқада сырттай көздеп, бағып жүрді.

Таң ағаруға айналды. Енесі үшінші күшігін тістеп жүгіріп келе жатыр еді, әкесі кенет үріп белгі берді.

Бентонның балалары түлкі інін қазуға қайла мен темір күрек алып келген еді, үш қадамнан соң олары бір үп-үлкен тасқа тиді. Балалар бұған не лаж жасауды ойланyp тұрғанда, таудағы тас қопаратын жерден жарылыс даусы жетіп, бұлардың жоспарын айқындады да берді. Біреуі тас жаратындарға қарай жүгіріп; ізінше динамит патронын алып келді. Олар патронды тастың жарығына шақты. Қас қаққанша болмай алапат жарылыс үні қырқа баурайын дүр сілкіндірді. Шудаланған шаң басылғанда қараса, тау төбе тастар інінің аузын жауып тастапты. Түлкінің күшіктері жаншылып, тұншығып қалғанына енді күмән болмады. Жарылыс баспананы молаға айналдырғанына мез болып балалар кетті.

Егер олар осы араға түнде соқса, түлкінің әкесі мен енесінің ескі індеріне кіруге жанталасып, жер тырнап, гранит сынықтарын кеміріп қалай аласұрғанын көрер еді. Түлкілер оған ертеңінде де қайта келді. Үшінші түні жалғыз енесі ғана келіп, үмітсіз бос өурешілікті сосын ол да доғарды.

III. Жаңа жатақ

Түлкілердің жаңа тұрағы бұрынғысынан бір мильдей жырақ қырқаның өзен ағып шығып, суын жазыққа жайып жіберетін қылтасынан қағылды. Құз-жартастармен қоршалып, терек-қайыңның тамырлары айқұш-ұйқыш өрілген кең жылғадан олар жатағын жақсы тапты, інінің аузында күзетшідей екі алып тас бар. Бұрынғы іні қырқа баурайындағы қарағайлы орманда болса, мұнысы теректер тізілген жылғада. Қарағай ұдайы күрсініп шулап тұрса, терек ылғи тербеліп, діріл қағады. Оның жұлығын сипап, сылдыр қағып өзен толқын атады.

Апанның аузынан өзеннің сонау ағысы баяу жеріндегі өлеңге барып ұласатын ұйысқан қалың құрақ басталады. Осынау жасыл ылди күшіктердің ойын алаңы еді, бұл арада жаз бойы баз бір таныс сурет – аңшы-өкенің жатағына олжамен оралғанын көруге болатын. Маңайдағы шөп асыр салып, дамыл-тыным көрмейтін күшіктердің табанымен-ақ тапталып біткен.

Түлкі күшіктері тез өсті. Бәрінен шапшаң өскені тұмсығының үстіндегі жолағы күн асқан сайын қарая түскен күшік болды.

Ата-енесі оларға аңшылық сырын үйрете бастады. Күшіктердің бәрі дерлік енесін емуді қойған, үлкендері не жесе соны жейді. Енді әкесі мен енесі балаларын өз бетімен азық табуға баулиын деді. Олжасын бұрынғыдай іннің аузына дейін әкелмей, орманда қалдыратын болды. Күшіктер есейіп әлеуеттене түскен сайын азық тастар жерін алыстата берді. Енесінің шәуілдегенін ести сала күшіктер орманға лап қояды да, нағыз ойын сонда басталады. Олардың азықтануы да осы ойынның нәтижесіне байланысты.

Күшіктердің шілік шоғын шыр айналып, еңісте қалай өскен шалғынды шарлап, әр шұқырды тіміскілеп жүргенін көру қандай. Қай бағытқа жүгіруді желден аңдап, олардың бірін-бірі тоңқалаң асырып есі қалмай тұра шапқаны, ақыр аяғында ата-енесінің ізімен тығып тасталған жемтікке қарай жүйткі жөнелгені қандай тамаша!

Осылай олар нағыз аңшылыққа үйренді. Қара тұмсық күшік ең тапқыр, ең күшті, ең епті болды. Ол азықты барлығынан бұрын табатын және барлығынан жақсы азықтанатын еді. Оған ылғи сыбағаның ең қомақтысы және дәмдісі тиетін. Басқа күшіктерден ол шапшаң өсіп, күн асқан сайын араларындағы айырмашылық айқындала түсті. Оның тағы бір өзгешелігі күшік күніндегі күңгірт сұр жүні қарая бастады. Апасы мен інісінің өз тегіне тән қызғылт-сары жүні құлпыра түсті, бұл күннен-күнге қарая берді, ал тұмсығы мен сирағы мүлдем қап-қара болды.

Шілденің аяғы таяп қалған еді. Көрі түлкілер бала-

лары үшін көрші фермадан тынымсыз азық тасумен ғана шектелмей, оларды қатер атаулыдан мұқият қорғап жүрді. Қара иттің шыңылтыр даусы жылға маңынан жиі-жиі шығып, оның үргенін естіген сайын қара түлкі діріл қағады. Алайда, ата-енесі дұшпанның алдынан шығып, үргенін ғана айламен алдарқатып, төбетті үйіне құр қол қайтарады. Және жартастар арасында итті алдау тым оңайға түсіп, түлкілер өзінің ебедейсіз дұшпанын басынып, шамадан тыс өр көкіректеніп те кетті.

Бірде түлкінің үш күшігі әкесі әкелген олжаны іздеп, шалшықта ерсілі-қарсылы шапқылап жүр еді, қайдан шыққанын кім білсін, бір ала ит тап берді. Оның күндей күркіреген ырылынан зәре-құты қашқан түлкілер тым-тырақай зытып-ақ еді, ең кішісі құтыла алмай қалып, иттің арандай аузына ілікті.

Әлемет хайуан өз олжасын фермаға алып келіп, иесінің аяқ астына тастады да, мақтау күтіп бетіне қарады. Алайда, иесі төбетті мақтай қойған жоқ. Қырсық қашан да жеке-дара келмейді. Келесі күні алакөбеде жаңа ғана шеңгеліне түсірген үйрегін тістеп арлан түлкі ініне қарай салып келе жатыр еді, тап жанынан шыққан иттің даусы жақсы таныс үйреншікті жолынан басқа жаққа жалт беруге мәжбүр етті. Ол екі жағы да биік етіп шетенделген соқпақтан бір-ақ шықты. Аузындағы үйрегін тастамай шарбақтан қарғып өте алмады. Шарбақты бойлай кашып еді, иттер құтқарар болмады. Лаждаған ол көзіне түскен бірінші тесікке беріп кетті. Сып бергені не керек, бейбақ сорлы қорадан бір-ақ шығыпты. Онда басқа ит жатыр екен, соның аузына түсіп, жан-тәсілім етті.

Артында қалғандар мұны білген жоқ. Әкесі қайтып оралмады, азық та әкелмеді. Енесі мен екі күшік аш қалды. Олардың бұл күні бар сезіп-түйсінгені аштық қана болды.

Теректердің арасындағы інде екі күшігімен енесі ғана қалды. Ене түлкі енді бар ауыртпалықты мойымай өз мойнына алды. Айтса да, оның балаларға бөйек болып алаңдауы бұл кезде доғарылған да сияқты еді. Августа күшіктері өзімен еріп, алысқа аңға бірге шығып, азығын

өздері таба бастады. Қыркүйекте ұрғашы күшіктің бойы енесімен теңеліп, ал қара қылшықты еркек күшік одан әлдеқайда ірі әрі әлді болып кетті. Енді екі күшіктің арасындағы, ене мен еркек күшіктің арасындағы қатынас өзгерді. Екі ұрғашы түлкі зінгіттей мынау әдемі арланнан ығысып, ақыр аяғында қашқақтайтын болды.

Екі ұрғашы түлкі бірге тұрып жатты, бірақ нәзік бір түйсік-сезім от басының байланысын үзіп жібергендей. Олар кездейсоқ жолығып қалғанда, аршынды қара түлкіге жылы ұшырағанымен, мұндай кездесуден қашқақтап жүрді. Сөйтіп желаяқ Домино өз тамағын өз тәбатындай дәрежеге жеткен соң, теректі тоғайдағы жылғамен қош айтысып, жалғыз жортар түлкінің дағдысын бастады.

IV. Жаңа түр, жаңа тұрмыс

Осыдан бастап Домино терек саясындағы туған босағадан жырылып, тіршіліктің қам-қаракеті бастан асатын кең дүниеге қадам басты. Енді ол өз бетімен өмір сүруге кірісті, тоқ әрі дін аман жүру үшін оған енді тек өз күшіне ғана сену керек. Күн асқан сайын оның ақылы толысып, сақтығы күшейіп сымбаттана түсті.

Сүйікті інінен кеткеннен кейін көп ұзамай-ақ қуғыншылардан өзі құтылуына тура келді. Мұның өзі тапқырлықтың желдей жеңіл аяқтан артық екеніне көзін жеткізді. Оның үстіне ол бір жаңалық ашты. Бақса мұның бұрын күнде көріп жүргенімен, аса мән бермеген енді ғана танысқан бір досы бар екен.

Бірде Доминоның соңына екі ит түскені бар. Бұл бас сауғалап жартастарды бойлай қашып, табанын қан жоса қылды. Күн аптап ыстық еді. Жан ұшырып Домино қуғыншыларынан ұзап шықты да, өзінің аптығын басып, әрі қан жоса болып әбден талған аяғын суытқалы тура өзенге тартты. Өзенге түсіп, самалға иегін төсеп, таяз суда ағысқа қарсы салды. Суда жарты шақырымдай жүрді ме, жүрмеді ме, тағы да тақалып қалған иттердің абалағанын есітті. Ізіне түсіп олар да салып ұрып өзенге жетті. Жас түлкі шағын аралдағы бұтаның арасына жа-

сырына қойып, қауіпсіз баспанасынан рахаттана жағаға көз тастады. Иттер ізден айрылып қалып, қайта іздеп тапқалы әуреге түсіп, жаға бойлап ерсілі-қарсылы шапқылап жүр екен. Ақыры, ештеңе шығара алмай, әбден сілесі қатып үйлеріне қайтты.

Бәлкім, ізді су шайып жібергенін түлкі анықтап түсінбеген шығар, алайда, қатерден құтылуға өзен таптырмайтын жақсы жер екен деген сөзсіз болжамға келді. Кейін бұл әлденеше рет дәлелденді де. Мәселен, ағыстан едәуір төменірек арғы жағада із түскенін білдірмейтін күм-қайраң бар, демек, қашқанда одан ешкім іздеп таба алмайды. Ал қыс түсіп, өзен бетіне жылтыраған жұқа мұз қатқанда оның түлкіні көтеріп, қуған иттің салмағына шыдамай жарылып кететініне Доминоның көзі жетті.

Ал ең пайдалы жер өзенге төніп тұрған құз-тасты жар болды. Жардың астында ирелеңдеген соқпақ кепкең болып басталады да, барған сайын жіңішкере береді. Жолдың тарлығы сондай, одан епті түлкі ғана өтіп, аңшы ит омақа асады. Соқпақ мүйісті орман, одан ілініп жартасқа өрлеп, орманға барып сүнгиді. Ал орман, өзге жолмен ең кемі екі мильдей жер.

Доминоның және бір білгені: басқа өңірде аң аулап азық табу қиын болса, мына өзеннен жүрек жалғар бірдененің әр кез табылатындығы. Жағаға лақтырылған балық па, өлген құс әлде кұрбақа ма – қайсысы кездесе де өзек жалғауға жарап жатыр. Сол себепті де онда өзен өте жақсы жер, екіталай сын сағатта пайдасы тиеді деген берік сенім қалыптасқан.

Алайда, бұл шақта біздің балғын түлкі өте өзгеріп, өміріне ұдайы төнетін қатер еселене түскен еді.

Күздің қоңыр салқын түнімен түрленіп, оның жүні де қалыңдап түбіттеніп, түсі құлпыра түсті. Әзір қызғылт сұр табы түгел кетпегенімен терісі күннен-күнге қара қошқылдана берді. Оны көріп, терінің қадірін білетіндердің қайсысы болсын: “Па, шіркін, мынау әлі кемеліне келмеген сұлулық хабаршысы болмаса игі еді? Мынау балғын түлкі түбі нағыз қара бурылдың өзі болып шықпасын!” дейтіні хақ.

Қара бурыл түлкінің терісін қолға түсіру – аңшы ғана арман ететін ең ұлы бақыт. Бірақ бұл қазынаны қулығымен, жылпындығымен аңның өзі қорғайды.

Қыста қара бурыл түлкі өзінің әдеттегі тектестерінен айрықша оқшауланып тұрады. Ал әзір күшік жүні түлемеген қара бурыл балаң түлкінің ағайындарынан айырмашылығы шамалы болады. Тек қыс түсе ғана сылқымның сұлулығы айқындалады. Міне, Голдерде күз өтіп, қыстың аязды түндерін жамылып Доминоның қошқыл тартқан қысқы тоны күн асқан сайын қаулай қалыңдап, түбіті бұрқырап, ұшы аппақ құйрығы мамықтай ұлпілдеп, тұмсығына көлденең тартылған қара жолағы күміспен көмкерілген маскадай айшықтала түсті. Басы мен мойны да жалт-жұлт еткен қара түске боянды. Ақыр аяғында, түнгі аспанда жылтылдаған жұлдыздай қара түктің ұшынан жылтыраған ақ білініп, түлкі тіпті түрленіп кетті. Шілдедегі сатпақ қара түлкі баласын қазір мына қарашадағы қысқы әшекеймен ешкім де тани алмас еді. Домино көрген жан таңданғандай тамаша күміс қара бурыл түлкі болды да шықты.

V. Сұлулық пен жауыздық

Голдер өңірінде қара бурыл түлкі пайда болғаны көп ұзамай баршаға әйгіленді. Осынау аруды, терісі бағалы аңның ғажайып түрін жұрт талай мәрте көрген-ді. Джукстің қара иті Гекла оның түп ізіне түсіп, сан рет қуғанын да білетіндер табылды. Басқалар болмағанмен, бұны Джукстің өзі айтты. Көршілердің оны ертегі деп күліп, қара бурыл түлкі ессіз төбетті келекелеп, басы жарылғанша тауға-тасқа соға жүгіртіп, қисапсыз қайласына салып ақымақ еткен де, тәйірі! – деп мазақтағанына да қыңған жоқ ол.

Гекланың даусы ғажап болатын, айбарлы, айқын, шымыр үні мүлгіген түндерде талай шақырымға жететін. Үрген даусы бір сембей, қарғыған сайын үдеп, тіпті үйге қайтып келе жатқанда да тынбайтын.

Джукстің ұлдары Гекланы тамаша, ел қызығар аңшы ит деп топшылайтын. Ал көршілер болса, оны түлкі

қақпаны мен үрген бүйеннің қоспасы, ол аз десен, түксиген, тағы мақұлық деп кемсітеді Әділ адамдар Гекланың есте қалар ерекше даусы бар, ірі де жүйрік әрі сұсты төбет екенін мойындайтын.

Алғаш мен Гекланың даусын оны фермаға қамап кеткенде есіттім. Осынау ашық, сұмдық айбарлы, темірдей шыңылтыр дауыс сонда күні бойы құлағымда шыңылдап жүрді де қойды.

Міне, күздің бір күні зауал ауған шақта, Голдер тауының етегіндегі орманды аралап серуендеп жүр едім, құлағымға бір қиырдан шыңылдаған ащы ит даусы жетті. Гекланың бір аңның ізіне түсіп, өкшелеп бара жатқанын замат сездім. Құлақ түре қалып, мән-жайға бірден түсіндім. Жапырақтар сыбдыр қағып, іле көзім таңғажайып аңға – көмірдей қара түлкіге түсті. Ол бір сәт дұшпан жақты шолып алғалы жығылып жатқан ағаштың үстіне артқы аяғымен тұра қалып, жан-жағына қарады. Түлкі менен елу қадамдай жерде тұрғандықтан, мен не істеу керектігін бірден біле қойдым: қолымды аузыма апарып ауаны ішке бір тартып алдым да, ернімді сылп еткіздім. Түлкі табанда жалт қарады да, жер бауырлап мен тұрған жаққа қарай жедел жорғалай бастады.

Арамыз жиырма қадамдай калғанда ғана ол кілт керіле кербез тоқтап, құлағын тігіп, құйрығы сәл бұратылып, алдыңғы аяғын көтеріп, құлқынды құртқан қоянның немесе егеуқұйрықтың сылп еткен дыбысы қайдан шыққанын барлады.

Ой, жарықтықтың терісін айтсаңшы! Әлі күздің басы ғана, ал жылтылдаған қара түктердің ортасында аппақ қардай омырау мен құйрықтың, ұшындағы ақ түбіт ерекше көз тартады. Түлкінің сап-сары көзі оттай жанып, ақ күміс қылшығы басы мен мойнына оранған шұғылаға ұқсайды. Мұндай таңғажайып жаратылыс туындысын өмірімде ешқашан көрмеген шығармын-ақ. Ең ақырында ғана қара бурыл Голдер түлкісі деген осы болар деп топшыладым. Арбалғандай ол да, мен де тырп ете алмадық. Жануарларда жиі ұшырасатыны сияқты, алдында адам тұрғаны оның қаперіне де келмесе керек. Дегенмен түлкі шаңқылдап үрген дауыстың тақалғанынан Гекланың

өкшелеп келіп қалғанын сезіп одан әрі қашқалы бұрыла берді. Мен ернімді тағы да сылп еткізіп, құлағын тіге қалған аң төресінің әсем тұрпатын қайта бір қызықтадым. Алайда, абайсыз қозғалып қойдым ба, кірпік қаққанша түлкі ізім-қайым ғайып болды.

Араға он минут салып алдымнан және бір хайуан шыға келді. Әр қадам сайын бір ырғақпен үріп, бұтаны баса-көктеп, жолында илікпегеннің бәрін жапырып, көзі қанталап, жердегі ізден өзге ештеңеге назар аудармай, тек екпіндеп ілгері ұмтылған ебедейсіз Гекла бұл. Голдер қырқасының ең жүйрік тұрғынымен күш салыстыруға құлшынған Гекла.

Алпамсадай алып неменің жерді иіскелеп, түлкі ізін қалыпсыз тапқанын көргенде, арқам мұздап кетті. Із түлкінің қалай қарай жылысқанын дәл білдіреді-ау деген ой үрейімді ұшырды. Айтқандай-ақ, Гекла бірде-бір рет тайқақтаған да, жаңылысқан да жоқ. Мен итке ернімді сылп еткіздім, бірақ ол қаперіне де қыстырмады. Есіл-дерті түлкіні қашан тапқанша ізден адасып қалмау ғана. Одан әрі не болғанын мен оның қанталаған ызалы көзінен, күдірейген желкесінен сездім. Өз басым түлкі аулауды ұнатамын. Бірақ сол күні түп ізіне қалайда құтқармайтын рақымсыз Цербер түскен тамаша жаратылыс тумасының кейпі улы жылан умаждап тұншықтырып жатқан әсем әнші құсты көз алдыма келтірді.

Адамның итпен ежелгі достығы ұмыт болып, сол сәттен бастап ынта-ықыласым қара бурыл түлкіге ауды.

VI. Доминоның қысқы күйі

Қыс түсіп, қыстақ балалары бейберекет түлкі аулауға кірісті. Әдетте олар екі-үш төбетті жіберіп, өздері мылтық ұстап соңынан жаяу салпақтайды. Алайда, бірде Доминоның ізіне топ итті ертіп аттылы аңшылар түсті. Домино өзен жағасындағы жартасқа жасырынып қана аман қалды. Дұшпанынан сәтті құтылған сайын ол әлуеттеніп, қуғыншыларды шатастырып, ізден жаңылдыру өнерін ұштай түсті. Және де ол өзін-өзі ұстай білу өнеріне де шындады. Бұрынғысындай алпам-

са иттің арпылдаған даусынан әлі қорқады, бірақ та үрейді жеңіп, жүрегін басуды үйренген, батылдығы да үстеліп келеді.

Қазір ол жалғыз жортар түлкінің салтымен жеке жүріп жатыр. Оның іні жоқ. Қыста түлкілер інде жатпайды да ғой, ашық жерде жататын оны суықтан қылшықты қалың терісі мен құйрығы қорғаса, керемет иісшілдігі төніп келген қатерден сақтайды.

Ол күндіз күн көзінде ғана мызғиды. Түлкі атаулының жазылмаған заңының өзі осы. “Түн – торуылға, күн – тынығуға!” Күн ұясына қонып, қас қарайғанда Домино азық іздеуге шығады. Кез келген жабайы хайуан көзге түрткісіз түнде көреді деген қате пікір бар. Жоқ, оларға да жарық керек. Әлбетте, адамдарға қарағанда жарық оларға әлдеқайда аз керек, сонда да азын-аулақ жарықсыз болмайды. Жануарлар түртінектеп жүріп қараңғыда жолды адамнан жақсы табады және көбіне олар түртінектеумен ғана жылжиды. Олар күннің шаңқиған жарығын онша ұнатпайды да. Ең жақсы көретін уақыттары – кешкі іңір. Қыстың күні сүттей жарық айлы түндері аң аулау оларға бәрінен де қолайлы.

Сонымен, күн ұясына қона салысымен, Домино да аңға шықты. Ол бетін желге беріп, бұлкектей отырып, кез келген көз қызықтырар шоқ ши мен қалың қау басып көрінбей жатқан жарықбастарға да бұрылып соға кетеді. Бір кезде олжа түсірген ырымды бағанға да, тас пен шарбақтың бұрышына да соғып, таяуда бір ұрғашы түлкі келіп кетпеді ме екен деп иіскеп қояды. Ит пен қасқыр сияқты ізін кез келген бағананың түбіне тастап кету гадеті түлкіде де бар. Содан соң ол жейтін бірдененін иісі шыға ма деп желге тұмсығын төсеп, тау жотасына шықты. Болмашы сыбырға аялдап, ештеңе жоғына көзі жеткенше тырп етпей тұрып қалады, немесе мысықтай ұрлана басып сезік білінген жерге тақау келеді. Кейде ол жан-жағын шолып алу үшін иіліп тұрған ағашқа шығып кетеді, не аспанға шаншып барлау жасайды.

Осындай түнгі жорықтарда ол күзетші иттері бар фермалардың қорасынан тайсақтаған емес. Иен жатқан жерлер игеріліп, ел қонуына орай бұл өңірде түлкілер де